

поступового знищення самотності приєднаного народу. Однак, незважаючи на це, грузинам все ж вдалося розвинути багатогранну національну культуру та специфічну ідеологію, зберегти притаманну їм суспільну структуру.

Приєднання Південного Кавказу у першій половині XIX ст. стало однією з ланок глобальної російської імперської експансіоністської стратегії загарбання геополітичного чорноморського простору, задля досягнення основної мети – набуття статусу найсильнішої європейської держави. Відповідно, сучасна агресивна політика Російської Федерації щодо Грузії та бачення Кавказького регіону як вагомого плацдарму власних геостратегічних впливів є логічним розвитком багатовікової російської експансіоністської стратегії на Кавказі.

Стратегічний курс Грузії, закріплений у доктринальних документах, залишається незмінним з 1990-х рр. – зближення з Заходом (США та Європою), а не з СНД та курс на повне членство в ЄС та НАТО.

Найбільш яскраві зміни відбулися у ставленні до Російської Федерації, яка після 2008 р., трансформувалася з країни-партнера в країну-агресора. Й хоча в останні роки у низці документів і з'являлися положення стосовно пошуків шляхів налагодження стосунків з РФ, значних успіхів у цьому напрямі поки не спостерігається.

Загалом з 1991 р. політика Грузії щодо Росії пройшла декілька етапів. Впродовж цих років у Тбілісі спробували низку підходів у відносинах з Росією, від конфронтації часів З. Гамсахурдія до стратегії примикання часів Е. Шеварнадзе і знову до конфронтації, війни та розриву дипломатичних відносин (М. Саакашвілі), а потім знову пошук неконфронтаційних форматів відносин – політика «стратегічного терпіння» Г. Маргвелашвілі та ухилення від конфронтації з Росією С. Зурабішвілі.

Розділ 18. Становлення зовнішньополітичного курсу незалежного Азербайджану: здобутки правління Алієвих

Самостійна зовнішня політика Азербайджану як явище постає в кінці 80-х рр. XX ст., в часи гострої кризи, яку переживала радянська держава наприкінці свого існування. Реально самостійну зовнішню політику Азербайджану слід починати з моменту проголошення незалежності в жовтні 1991 р. Але точки відліку в ній

слід ставити дещо раніше, від двох знакових подій ще за радянської доби.

Перша, коли 20 лютого 1988 р. позачергова сесія Ради Нагірно-Карабаської обл., яка була частиною Азербайджанської РСР, прийняла рішення вийти із її складу і «возз'єднатися» з Вірменією, що відразу надало конфронтаційного характеру взаєминам між Баку та Єреваном. Не зважаючи на формально союзні відносини в рамках єдиної держави – СРСР, проблема Нагірного Карабаху стала історичним підґрунтям понад 30-річного збройного конфлікту Вірменії та Азербайджану³⁹⁷.

Друга, це події Чорного січня 1990 р., під час яких 20 січня відбулося придушення виступу азербайджанської опозиції підрозділами радянської армії. Ця трагедія була історичною і доленосною, адже внаслідок неї стало зрозуміло, що СРСР остаточно втратив політичний та ідеологічний вплив на Азербайджан. Проголошення незалежності державами Південного Кавказу актуалізувало і загострило історичні протиріччя між Вірменією та Азербайджаном, які вилилися у війну в Нагірному Карабасі, що стало основою подальших зовнішньополітичних змін в обох державах.

Карабаська проблема має давнє історичне коріння. До XVII ст. вірмени склали більшість населення Східної Вірменії. Однак у ході турецько-перської війни 1603–1618 рр. за наказом шаха Аббаса I Великого була проведена насильницька депортація вірменського населення із Східної Вірменії вглиб іранської території, чисельність депортованих тоді вірмен оцінюється у 250–300 тис. осіб. Ця акція суттєво змінила етнічну картину в карабаському регіоні.

Залишені вірменами території почали масово заселяти тюрки. Проте після смерті Надір шаха у 1747 р. величезна Сефевідська імперія занепадала і на території Азербайджана утворилась низка незалежних тюркських феодальних держав, серед них і Карабаське ханство.

Територія Нагірного Карабаху (Карабаське ханство) увійшла до складу Російської імперії внаслідок російсько-іранської війни 1804–1813 рр. За даними перепису 1823 р. 2/3 населення Карабаського ханства склали тюрки, а 1/3, здебільшого у його гірській частині, вірмени.

Росія прагнула ослабити впливи тюркського чинника, для чого впродовж 1828–1830 рр. переселила 40 тис. вірмен з Ірану та 84 тис.

397 Чернявский С.И. Формирование внешнеполитической стратегии Азербайджана. URL: <http://cheloveknauka.com/formirovanie-vneshnepoliticheskoy-strategii-azerbaydzhana>

вірмен з Туреччини на територію колишніх Іреванського, Нахчіванського та Карабаського ханств. У результаті цієї політики на кінець XIX ст. вірмени стали етнічною більшістю на території колишнього Карабаського ханства.

До 1917 р. вірмени та тюрки-азербайджанці загалом мирно жили у складі Російської імперії, яка була гарантом мирного співіснування народів, що її населяли.

Однак внаслідок розпаду Російської імперії в 1917 р. територія Нагірного Карабаху, Зангезура та Нахічевані стала ареною жорстокого протистояння Республіки Вірменія (1918–1920) та Азербайджанської Демократичної Республіки (1918–1920).

Встановлення радянської влади в регіоні на певний час пригасило азербайджансько-вірменський конфлікт. І хоча у липні 1921 р. Кавказьке бюро ЦК РКП(б) ухвалило рішення передати Нагірний Карабах Радянській Вірменії, однак ЦК РКП(б) вирішив все ж залишити Нагірний Карабах у складі Азербайджанської РСР з наданням широкої обласної автономії. У 1923 р. з населеної вірменами частини Нагірного Карабаху у складі Азербайджанської РСР була утворена Автономна область Нагірного Карабаху, перетворена у 1937 р. на Нагірно-Карабахську автономну область (НКАО). Цими діями радянське керівництво фактично заморозило конфлікт до кінця 80-х рр. XX ст.

Питання зовнішньополітичного курсу Азербайджану після здобуття незалежності висвітлюється у ряді праць сучасних істориків, політологів і політичних експертів по регіону Південного Кавказу. Серед них монографії таких дослідників, як А. Гасанов³⁹⁸ та Я. Магмудов³⁹⁹, статті О. Дудніка⁴⁰⁰, Е. Рагімова⁴⁰¹, О. Шабельникової⁴⁰², С. Чернявського⁴⁰³. Спільним у цих роботах є акцент на природних ресурсах Азербайджану, а саме покладах нафти і газу на суші та на шельфі

398 Гасанов А. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики. Баку: «Zərdabi LTD» MMC, 2014. 672 с.; Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. 2-е изд., доп. Баку: «Zərdabi LTD» MMC, 2013. 1008 с.

399 Магмудов Я. Переможний хід ідей Гейдара Алієва. К., 2013. 260 с.

400 Дуднік О. Особливості та специфіка зовнішньої політики Республіки Азербайджан в роки незалежності. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/04/dudnik.htm>

401 Рагімов Е. Особливості політичної модернізації в Азербайджані. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 53–59.

402 Шабельникова О. Основные приоритеты внешней политики Азербайджанской Республики. *Внешняя политика новых независимых государств: Сборник / Отв. ред. Б.А. Шмелёв. М.: ИЭ РАН, 2015. 240 с.*

403 Чернявский С. «Великий шелковый путь» и интересы России. *Мировая экономика и международные отношения*. М., 1999. № 6. С. 95–98.

Каспійського моря, які обумовили як швидкий розвиток економіки держави внаслідок підписання «контракту сторіччя», так і можливості для підвищення її ролі і значення у світовому і регіональному масштабах.

Цілком очевидно, що без міцного економічного підґрунтя неможливо було навіть вести мову про повернення захоплених Вірменією територій під час Першої Карабаської війни (1988–1994) та встановлення миру на Південному Кавказі. Військові дії, які час від часу поновлювались і набули особливого масштабу восени 2020 р., показують, що поняття «заморожений конфлікт» діє лише до тих пір, поки у однієї із сторін конфлікту (у даному випадку це Азербайджан) не з'являються сприятливі умови для використання силових методів його вирішення.

Таким чином, основою зовнішньополітичного курсу держави Алієвих стала діяльність, спрямована на вирішення проблеми Нагірного Карабаху та інших азербайджанських територій, втрачених внаслідок збройного протистояння із Вірменією наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Розвиток економіки, яка мала стати запорукою повернення втраченого, а також посилення ролі Азербайджану у регіоні й пошук надійних союзників повинні були забезпечити реалізацію завдань, визначених Гейдаром та Ільхамом Алієвими як пріоритети розвитку нової незалежної держави.

Повернення Нагірного Карабаху та інших окупованих територій стало національною ідеєю Азербайджану. Політика, яку послідовно реалізовували Алієви на чолі держави, не передбачала жодних компромісів щодо належності Карабаху.

Мінська група ОБСЄ, створена у 1992 р. для врегулювання конфлікту, показала свою цілковиту безпорадність у розв'язанні конфлікту. Майже тридцять років м'яких перемовин не дали жодного сподіваного сторонами результату, тому продовження війни за Карабах було лише питанням часу.

Слід відмітити, що за час конфлікту жоден з вірменських лідерів не демонстрував бажання звільнити окуповані території. Намагання вирішити конфлікт дипломатичними методами не дало жодних результатів, адже типовою була позиція, висловлена президентом Вірменії С. Саргсяном у серпні 2016 р.: «Нагірний Карабах ніколи не буде в складі Азербайджану, це виключено»⁴⁰⁴.

Але для силового вирішення проблеми Нагірного Карабаху Азербайджан мав досягти іншого рівня економічного розвитку, який

404 Борьба добра с злом. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3060276>

забезпечив би його нову військову потугу. Ставку у цьому питанні президент Азербайджану Г. Алієв (1993–2003) зробив на розвиток нафтогазового комплексу за активної і масштабної участі західних компаній. У цій темі стратегічні інтереси Азербайджану та США співпали, що й надало Азербайджанській Республіці потужний поштовх для зростання.

На думку І. Мурадяна, з якою варто погодитися, Азербайджан із здобуттям незалежності і відкриттям нових запасів нафти й газу став об'єктом інтересів США і його потужних нафтогазових компаній. В рамках стратегії США нова незалежна держава мала виконувати дві функції – стати альтернативною нафтовою «бочкою» та транзитним коридором для транспортування військових вантажів у напрямку Афганістану⁴⁰⁵.

Перша функція актуалізувалася вже на початку 90-х рр., коли американо-азербайджанські стосунки наповнилися практичним змістом, стали набагато інтенсивнішими та тіснішими завдяки, у першу чергу, підписаному у вересні 1994 р. у Баку «контракту сторіччя» – угоді Азербайджану терміном на 30 років з рядом найбільших транснаціональних корпорацій щодо спільної експлуатації нафтогазових родовищ в азербайджанському секторі Каспійського моря⁴⁰⁶.

Підписана, за сприяння тодішнього президента США Б. Клінтона, угода з провідними нафтовими гігантами світу заклала основу процесу перетворення Азербайджану на вигідного економічного та торговельного партнера для впливових держав Заходу. Крім того, саме багатомільярдні прибутки від торгівлі енергоресурсами, особливо в період надвисоких цін на них в першому десятилітті XXI ст., заклали фундамент економічних, соціальних та суспільних перетворень у державі, що дозволили Азербайджану Алієвих стабілізувати ситуацію в країні на фоні перманентного конфлікту з Вірменією за Нагірний Карабах, а також мати міцнішу позицію як регіонального гравця у стосунках із сусідами по регіону.

Реалізація «контракту сторіччя», а згодом і розширення масштабів його діяльності у нафтогазовій сфері принесли суттєві результати – в Азербайджану з'явилися золотовалютні резерви, було посилено обо-

405 Мурадян И. Намерения США в Южном Кавказе. URL: <http://www.lragir.am/print/rus/0/comments/print/50828>

406 Бадалбейли Н. Становление и формирование политических отношений между Азербайджанской республикой и США в 90-е годы XX века. *Вестник Казахского национального педагогического университета имени Абая*. Серия «Исторические и социально-политические науки». 2012. № 1(32). С. 101–106.

роноздатність країни, оновлено флот тощо. Держава, яка нещодавно залежала від пільгових кредитів міжнародних фінансових інституцій, отримала можливість відмовитися від них, реалізовувати великі інфраструктурні і соціальні проекти, регулярно підвищувати (за умови високих цін на енергоносії) зарплати та пенсії. Накопичені у нафтовому фонді кошти дозволили побудувати тимчасові поселення для біженців і вимушених переселенців.

Такі успіхи зовнішньоекономічного курсу Азербайджану стали можливими завдяки правильно обраній стратегії позиціонування себе як надійного партнера і постачальника енергоносіїв на світові ринки. Особливий пріоритет був наданий США та його потужним нафтовим компаніям, які були серед ключових бенефіціарів «контракту століття» та подальших подібних угод. Власне сам Г. Алієв наголошував на пріоритетному значенні співробітництва зі США для збереження незалежності і побудови правової, демократичної і світської держави⁴⁰⁷.

Під час президентства Г. Алієва Азербайджану вдалося досягти значних успіхів як у внутрішньому розвитку держави, так і на міжнародній арені. «Контракт століття» став у цілому програмним документом азербайджанської державності, імплементація якого (як і пов'язаних з ним менш масштабних угод) призвела до створення сприятливого підґрунтя для посилення економічних, а відтак і геополітичних позицій держави.

Одним із наслідків його реалізації було створення у 1999 р. Г. Алієвим Державного нафтового фонду Азербайджанської Республіки⁴⁰⁸, що дозволило акумулювати надприбутки, отримані від експорту вуглеводнів, а також спрямувати ці кошти на реалізацію інфраструктурних і соціально значимих проектів. Зрештою, прибутки від торгівлі нафтою і газом дозволили Азербайджану успішно розвивати армію й експортувати сучасне озброєння.

Реалізація «Державної програми з підтримки малого і середнього підприємництва в Азербайджанській Республіці (1997–2000 рр.)», «Державної програми з розвитку малого і середнього підприємництва в Азербайджанській Республіці (2002–2005 рр.)», «Державної програми з розвитку машинобудівної індустрії в Азербайджанській Республіці (2002–2005 рр.)», «Державної програми з розвитку аграрного сектору в Азербайджанській Республіці (2002–2006 рр.)», «Державної програми з розвитку туризму в Азербайджанській Республіці в

407 Самедзаде З. Стратегія розвитку економіки Азербайджана. *Економіст*. 2013. № 5. С. 11–15.

408 Там само. С. 14.

2002–2005 рр.», «Державної програми з соціально-економічного розвитку регіонів Азербайджанської Республіки (2004–2008 рр.) та ряду інших програм стала можливою завдяки розбудові потужного нафтогазового сектору економіки, реалізації ряду проектів, спрямованих на збільшення експорту енергоносіїв.

Нафтова стратегія, розроблена на межі двох тисячоліть, мала надзвичайно важливе значення для розбудови незалежного Азербайджану, відродження і розвитку інших галузей економіки. Як продовження цієї стратегії велике значення мала затверджена указом президента І. Алієва від 27 вересня 2004 р. «Довгострокова стратегія управління нафтовими і газовими доходами (2005–2025 рр.)»⁴⁰⁹. Стратегія направлена на розвиток ненафтового сектору економіки, широкомасштабний розвиток інфраструктури, підвищення обороноздатності держави, реалізацію заходів, пов'язаних із переоблаштуванням звільнених територій та повернення вимушених переселенців у місця їх проживання.

Президентські вибори 2003 р. і перемога на них сина Г. Алієва – Ільхама Алієва не мали негативного впливу на рівень розвитку економіки і просування економічних інтересів Азербайджану на зовнішніх ринках. Адже у цей час почали стрімко зростати ціни на основні експортні вуглеводні продукти Азербайджану, що дозволило пригасити суспільний опір встановленню авторитарного режиму сім'ї Алієвих багатомільярдними прибутками від торгівлі нафтою та газом.

Орієнтація на пріоритетний розвиток нафтогазового сектору за часів правління Гейдара та Ільхама Алієвих приносила, принаймні до сланцевої революції у США 2010-х рр., свої вагомі результати. Розробка надгігантських нафтових родовищ Азері – Чираг – Гюнешлі, видобування на гігантському офшорному газоконденсатному родовищі Шах-Деніз дозволили не лише залучити десятки мільярдів доларів інвестицій західних партнерів у нафтогазовий сектор, а й значно підвищити видобуток нафти і газу, а відтак й збільшити надходження до державного бюджету Азербайджанської Республіки. У 2009 р. було видобуто 50,4 млн т нафти і 23,7 млрд м³ газу, а у 2010 р. вже 51,5 млн т нафти і 27 млрд м³ газу⁴¹⁰.

Завдяки цим запасам і відкриттю нових гігантських родовищ у Азербайджані активно розвивалася й мережа експортних нафто- і

409 Указ Президента Азербайджанской Республики от 27 сентября 2004 года № 128 «Об утверждении Долгосрочной стратегии по управлению доходами от нефти и газа». URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=10846

410 Экономика стран Южного Кавказа в период глобального кризиса, 2009–2010. Исследовательские записки Института Кавказа. 2011. № 5. С. 7.

газопроводів. Так, наприкінці 1997 р. нафта стала експортуватися на Чорне море по трубопроводу Баку-Новоросійськ, у 1999 р. був прокладений і введений в експлуатацію нафтопровід з Баку у грузинський чорноморський порт Супса. В 2002 р. закладений і 2005 р. введений в експлуатацію передбачений в «контракті століття» нафтопровід Баку – Тбілісі – Джейхан.

До 2020 р. у розробку блоку нафтогазових родовищ Азері – Чираг – Гюнешлі інвестовано понад 36 млрд дол. та видобуто 500 млн т нафти, а також понад 40 млрд м³ супутнього газу⁴¹¹.

Введення в експлуатацію гігантських газових родовищ «Шах-Деніз», «Умід» та «Апшерон» на межі ХХ–ХХІ ст. перетворили Азербайджан ще й на великого експортера природного газу, а відтак і конкурента Російської Федерації як постачальника газу в ЄС. Нові можливості Азербайджану, на думку російських дослідників, були схвально сприйняті США, політика яких у Каспійському регіоні спрямована, перш за все, на створення нової архітектури трубопроводів, які поставлятимуть вуглеводні Каспію в Європу в обхід Росії та Ірану, а також на створення бар'єрів на шляху надходження вуглеводнів Центральноазіатського регіону в Китай⁴¹².

Попри протидію РФ, Азербайджан послідовно реалізовував кроки, які дослідники часто називають енергетичною чи трубопровідною дипломатією, яка стала ключовим аспектом зовнішнього курсу держави. Розуміючи, що сировину необхідно не лише видобути, але й доставити кінцевому споживачу, Азербайджан у ХХІ ст. активізував свої зусилля на розбудову мережі газопроводів, які дозволяють йому експортувати десятки мільйонів тон нафти і десятки мільярдів кубометрів природного газу.

Азербайджан є одним з ініціаторів проекту «Південного газового коридору». Першими до нього приєдналися Туреччина і Грузія, потім Італія, Греція, Болгарія, Албанія, Боснія, Хорватія і Чорногорія. Загалом для постачання вуглеводнів на європейські ринки було побудовано ряд нових трубопроводів: у 2007 р. введено в експлуатацію газопровід Баку – Тбілісі – Ерзурум; у 2012 р. між Азербайджаном і Туреччиною підписано угоду щодо проекту TANAP (Трансанатолійський газопровід); у 2013 р. консорціум «Шахденіз» обрав проект TAP (Trans Adriatic Pipeline), що з'єднує кордон Туреччини з півднем Італії для постачання в Європу

411 Нефтяные и газовые проекты. URL: <https://ru.president.az/azerbaijan/contract>

412 Шабельникова О. Основные приоритеты внешней политики Азербайджанской Республики. *Внешняя политика новых независимых государств: Сборник / Отв. ред. Б.А. Шмелёв. М.: ИЭ РАН, 2015. С. 108, 109.*

азербайджанського газу, який буде транспортуватися по газопроводу TANAP. Ці проекти, поєднуючи родовище «Шах-Деніз» з півднем Італії, дозволяють реалізувати проект «Південний газовий коридор»⁴¹³.

Усі ці дії, спрямовані на розвиток ключового сектору економіки і пошук шляхів та ринків збуту енергоносіїв дозволили реалізувати основну мету Азербайджану у сфері економіки та її забезпечення фінансовим ресурсом – побудувати власний нафтогазовий комплекс, практично вирішити питання з легалізацією прав на власний сектор Каспійського моря, створити потужну трубопровідну інфраструктуру⁴¹⁴.

Зважаючи на успішне зростання економіки завдяки нафтогазовому сектору у 2000-х рр., стрімке зростання видобутку нафти та газу, а також збільшення експортної виручки у зв'язку зі стабільно високими цінами на енергоносії, у Концепції розвитку «Азербайджан – 2020: Погляд у майбутнє», затвердженій наприкінці 2012 р., декларувалася амбітна мета підвищення статусу Азербайджанської Республіки від держави-лідера регіону до конкурентоспроможного учасника в системі міжнародних економічних відносин.

Разом з тим слід відмітити, що попри декларовані цілі, Концепція «Азербайджан-2020: погляд у майбутнє» в цілому відштовхувалася від економічної моделі експортної спрямованості, яка передбачала, що підвищення конкурентоспроможності й удосконалення структури економіки будуть сприяти зростанню ненафтового експорту⁴¹⁵.

Нафта і газ є основою економічного благополуччя Азербайджану, ключовим сектором економіки, від стану якого залежать практично всі сфери суспільного життя держави. Дані про структуру ВВП Азербайджану в 2000-х рр. вказують на те, що зростання ВВП мало місце майже виключно завдяки збільшенню обсягів видобування нафти та газу⁴¹⁶. Свідченням тотальної залежності Азербайджану і його економіки від продажу сировини є те, що нафта і газ складають 95% експорту, доходи від якого – понад 75% бюджету країни⁴¹⁷. Проблема у тому, що сировинна економіка цілком залежна від ситуації на зовнішніх ринках.

Звичайно, у зростанні добробуту країни за рахунок продажу природних ресурсів немає нічого поганого – дивлячись на досвід країн

413 Самедзаде З. Указ. соч.

414 Шабельникова О. Указ. соч.

415 Концепция развития «Азербайджан – 2020: Взгляд в будущее». С. 12. URL: https://president.az/files/future_ru.pdf

416 Економіка стран Южного Кавказа в период глобального кризиса, 2009-2010. С.7.

417 Нацбанк Азербайджана девальвировал манат на 33,5% к доллару, 30% к евро. 21.02.2025. URL: <https://www.reuters.com/article/azerbaidjan-devaluation-idRUL5N0VV0EI20150221>.

Перської затоки, які змогли (принаймні на сьогодні) конвертувати прибутки від нафтогазового сектору в динамічний розвиток усього суспільства. Азербайджан і його еліти могли б скористатися позитивним досвідом і хоч якось диверсифікувати структуру власної економіки, спрямувавши прибутки нафтогазового сектору в інші галузі народного господарства.

Впродовж 2000–2010-х рр. Азербайджан вкладав вагому частину доходів від продажу вуглеводнів у модернізацію своєї армії, оскільки очевидним був провал дипломатичних методів повернення Нагірного Карабаху. У зв'язку з цим розвиток військової сфери став пріоритетом держави.

Питання армії і вирішення карабаського конфлікту стали головним мотивом інаугураційної промови І. Алієва 31 жовтня 2003 р. Він прямо вказував, що «у Азербайджана має бути дуже сильна армія. Вона має бути здатною вирішити усі завдання, що стоять перед нею. Впевнений, що економічний потенціал Азербайджану дозволить зробити все можливе, щоб наша армія відповідала самим високим стандартам... Азербайджанські землі мають бути звільнені від окупації, один мільйон біженців і переселенців повинні повернутися до рідних осель, територіальна цілісність нашої країни має бути відновлена. Азербайджан ніколи не змириться з таким становищем, з окупацією власних земель. Всі повинні знати, що ми виступаємо за мир, не бажаємо відновлення війни і прагнемо до мирного вирішення даного питання. Тим не менше, наше терпіння не безмежне. Азербайджан безперечно звільнить свої землі»⁴¹⁸.

На деокупацію Карабаху і звільнення втрачених Азербайджаном територій була спрямована і військова доктрина Азербайджану, ухвалена 8 червня 2010 р. вперше за часи незалежного існування держави. У документі зазначалося, що внаслідок окупації з боку Вірменії частини азербайджанської території і відмови звільнити захоплені землі в рамках врегулювання проблеми політичним шляхом, Азербайджан залишає за собою право відповідно до норм і принципів міжнародного права використовувати усі можливі засоби, включно з військовими, для звільнення захоплених Вірменією територій і відновлення територіальної цілісності країни.

Основною загрозою національній безпеці Азербайджану в документі названа «окупація з боку Вірменії, що продовжується» частини

418 Інаугурационная речь Президента Азербайджанской Республики Ильхама Гейдар оглу Алиева – 31 октября 2003 года. URL: <https://lib.aliyev-heritage.org/ru/2773818.html>

азербайджанських територій⁴¹⁹. Відтак згідно з проголошеною доктриною друга війна за Нагірний Карабах стала неминучою. Черговий раунд протистояння між країнами відбувся у 2016 р.

Військове загострення на лінії зіткнення в Нагірному Карабасі між сепаратистською «Армією оборони НКР» та Вірменією, з одного боку, і Азербайджаном, з іншого, 2–5 квітня 2016 р. назвали дещо перебільшено «чотириденною війною»⁴²⁰. Ці події показали, що армія Азербайджану в принципі може досягнути військового успіху, адже за найоптимістичнішими для вірменської сторони оцінками, загальне співвідношення військових сил, якщо врахувати особовий склад та озброєння, між Азербайджаном і Вірменією – п'ять до одного. Як наслідок, Єреван на військові аргументи сильнішого супротивника відповідав політичними контрударами, ховаючись за спиною свого потужного північного «союзника», що наочно засвідчило, що Азербайджан може силовим чином повернути Нагірний Карабах за умови невтручання РФ як союзника Вірменії по ОДКБ.

Істотне значення мало й те, що Азербайджан є набагато вигіднішим партнером для російської держави, насамперед у плані передбачуваності та політичної стабільності. Особливо помітними протиріччя між Вірменією та РФ стали після приходу до влади у 2018 р. Н. Пашиняна внаслідок подібних до Революції Гідності в Україні подій, що викликало відверто негативну реакцію президента РФ В. Путіна. Негативним для Вірменії було й те, що не зважаючи на союзні відносини з Росією, вона ратифікувала Угоду про партнерство з ЄС на саміті Східного партнерства у листопаді 2017 р.⁴²¹. Цим кроком Вірменія практично розв'язала Азербайджану шлях до реваншу в Карабасі, яким він скористався у 2020 р.

Значною мірою Азербайджану допомогла зміна зовнішньополітичного курсу і його переорієнтація на союз із Туреччиною. Реванш у протистоянні з Вірменією став можливим завдяки союзу І. Алієва з режимом Р. Ердогана, який здійснює активну геополітичну експансію за кордонами турецької держави.

В умовах, що склалися в регіоні, на фоні економічної кризи і пандемії Covid-19 у світі, такий союзник, як Туреччина, дозволив не об-

419 Военная доктрина Азербайджана допускает «освобождение захваченных территорий военным путем». 09.06.2010. URL: <https://www.azatutyun.am/a/2066259.html>

420 Безп'ятчук Ж. Сім фактів про причини й наслідки «чотириденної війни у Карабасі. 16.05.2016. URL: <https://hromadske.ua/posts/sim-faktiv-pro-prychyny-i-naslidky-chotyrydennoi-viiny-v-karabasi>

421 Вірменія підписала угоду про партнерство з ЄС. 24.11.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28875370.html>

межуватися розмовами про повернення Карабаху і дискусіями щодо історичності і правомірності претензій на його територію. Спільне походження, спільне віросповідання, мова, сусідство і спільні інтереси дозволили Азербайджану перейти від вислуховування чергової стурбованості і занепокоєння Мінської групи ОБСЄ до реальних кроків з повернення втрачених територій.

Зміна влади у Вірменії і заміна відданого Росії С. Саргсяна революціонером Н. Пашиняном обумовила невтручання РФ у протистояння на боці номінального союзника по ОДКБ і фактично залишила Єреван наодинці з коаліцією Азербайджану та Туреччини, для якої війна стала приводом зміцнити свою геополітичну присутність на Південному Кавказі. Усе це в поєднанні з неспівставними фінансовими ресурсами, а відтак і військовою силою сторін дало офіційному Баку можливість реваншу у протистоянні з агресором.

Друга Карабахська війна між Вірменією та Азербайджаном за Нагорний Карабах стала головною подією 2020 р. на пострадянському просторі. На відміну від першої війни початку 90-х рр. ХХ ст., яка завершилася на користь Вірменії, цього разу успіх був на стороні Баку⁴²².

Війна, яка тривала 44 дні, закінчилася 10 листопада 2020 р. тристоронньою заявою лідерів Азербайджану, Вірменії та Росії – президента І. Алієва, прем'єр-міністра Н. Пашиняна і президента В. Путіна, що зафіксувала переконливий реванш і нову конфігурацію сторін. Азербайджан повернув собі сім втрачених районів навколо Карабаху (так званий вірменський «пояс безпеки») і всі здобуті під час війни землі, а це близько третини території спірного регіону, якщо розглядати його в кордонах Нагірно-Карабаської автономної області в складі Азербайджанської РСР⁴²³.

Заява 10 листопада 2020 р. не регулює присутність Туреччини в регіоні, але за останні роки вона впевнено стала ключовим, поряд з Росією, учасником регіональних процесів на Південному Кавказі. Бажання Туреччини до розширення власної ролі у регіональній геополітиці ставить зовнішню політику Азербайджану у залежність від турецької. Таким чином, перемога, крім власне торжества над ворогом, залишає більше питань, ніж відповідей. Для зовнішнього курсу Азербайджану визначальними будуть взаємини з Росією та Туреччи-

422 Победа пришла откуда не ждали. 30.12.2020. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4625906>

423 Война в Карабахе три месяца спустя: что не решили Азербайджан, Армения и Россия. Мнение эксперта. 18.02.2021. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-56106492>

ною, які намагатимуться утримати Південний Кавказ у сфері власних геополітичних інтересів.

Реалізація завдання повернення втрачених територій і перемога у Другій Карабаській війні стали не лише здобутком зовнішньополітичної діяльності Алієвих, але й результатом ефективної зовнішньоекономічної діяльності, спрямованої на посилення ролі Азербайджану як надійного експортера природних ресурсів, насамперед нафти та газу, що обумовило значний інтерес США та інших глобальних геополітичних гравців як до азербайджанської держави, так і всього Південного Кавказу.

Сьогодні для Азербайджану питання подальших змін в державі і суспільстві визначається розумінням того, що в умовах сланцевої революції і розвитку альтернативних джерел енергетики його функція «запасної нафтової бочки» для США є менш важливою, ніж раніше. Внаслідок певної зміни пріоритетів політизація нафтової сфери значно зменшилася. В сфері транзиту позиції Азербайджану теж не виглядають непохитними, оскільки з'являється дедалі більше альтернативних комунікацій.

Азербайджан і його зовнішня політика сьогодні перебувають під глобальним впливом держав Заходу і контрольованих ними світових корпорацій. Вони, спільно з Великобританією, взяли під повний контроль його нафтові та газові ресурси, енергетичні комунікації, створили ряд баз у вигляді станцій стеження, забезпечили надійний військовий транзит у східному напрямку, що важливо з огляду на їх стратегію в Південній і Центральній Азії⁴²⁴. В цілому такий стан речей відповідає прагненням США зменшити або взагалі нівелювати вплив на Азербайджан Росії, Туреччини та Ірану, виходячи з власних геополітичних інтересів у регіоні Південного Кавказу.

Для Азербайджану залежність від США (або від НАТО, до якого входить Туреччина – союзник Азербайджану по успішній військовій кампанії осені 2020 р.) є одним із найбільш бажаних результатів, оскільки геополітичні альтернативи з числа сусідів виглядають менш привабливими за універсальну американську модель, рамки якої у перспективі дозволять Азербайджану повернути втрачені території й остаточно порвати з колишньою метрополією – Росією. Разом з тим події 2020 р. свідчать про тісне зближення позицій та економічних

424 Мурадян И. Политика США в отношении Азербайджана. URL: <http://hayasanews.com/игорь-мурадян-политика-сша-в-отношении/>

інтересів Азербайджану та Туреччини, як у політичній і військовій співпраці щодо повернення Нагорного Карабаху, так і в питаннях економічних пріоритетів, адже азербайджанський газ витісняє російський на внутрішньому турецькому ринку.

Таким чином, слід відмітити, що зовнішня політика незалежного Азербайджану визначалася потребами розвитку нафтогазового сектору як ключової складової, що мала забезпечити модернізацію держави і суспільства відповідно до завдань, які постали перед новою незалежною державою внаслідок розпаду СРСР і поразки у військовому конфлікті з Вірменією.

Необхідність здійснення кроків задля повернення втрачених територій, вкладання коштів, отриманих від продажу енергоносіїв не стільки у розвиток держави, скільки у зброю і армію, вимагали від Азербайджану якомога більшого надходження коштів від нафтогазового експорту та пошуку союзників, що могли б якнайкраще сприяти реалізації його енергетичної стратегії.

Цілком очевидно, що таке масштабне завдання, як повернення втрачених територій, перетворилось на ключову ідею азербайджанської державності доби незалежності. Розвиток економіки, суспільства, зовнішня політика держави були підпорядковані вирішенню конфлікту на користь Азербайджану. Безперечним здобутком Азербайджану Г. та І. Алієвих стала реалізація нафтогазової стратегії, яка дозволила віднайти нові ринки збуту енергоносіїв та зблизитися з Туреччиною, яка стала ключовим союзником у переможній війні 2020 р., що призвело до повернення суверенітету Азербайджану над більшістю втрачених у 90-і рр. ХХ ст. територій.

Пройдений за 30 років незалежності шлях поступово перетворює Азербайджан на важливий регіональний енергетичний центр та підвищує значення цієї держави у регіональному і світовому масштабі.

На сьогодні Азербайджан не зміг остаточно визначити пріоритетний напрям зовнішньої політики на користь одного з основних геополітичних гравців у регіоні – США чи РФ. З одного боку, І. Алієв не зацікавлений у демократизації суспільно-політичного життя, адже це загрожує стабільності чинному авторитарному режиму, створеному його батьком. З цієї точки зору для Баку взаємини з Москвою вигідніші, адже РФ не акцентує увагу на недемократичності політичного режиму в Азербайджані. З іншого боку, ні для кого не є секретом, що Москва не зацікавлена в остаточному вирішенні Карабаського конфлікту, який для неї є зручним інструментом, завдяки якому вона має

серйозний вплив на його учасників, не випускаючи їх з орбіти власних геополітичних інтересів.

З огляду на це Азербайджан з великою обережністю ставиться до інтеграційних проєктів, які просуває Росія на пострадянському просторі, адже участь у них може значною мірою обмежити суверенітет держави. Хоча Азербайджан є членом СНД з 24 вересня 1993 р., цей союз є більше формальним наслідком розпаду СРСР. Більше того, за виключенням «великого формату» СНД Азербайджан не задіяний в жодному з великих інтеграційних проєктів Росії – ЄвразЕС та Євразійському економічному союзу. В 1993 р. Азербайджан приєднався до ОДКБ, однак у 1999 р. він залишив ряди цієї організації, зважаючи на військове протистояння з іншим членом організації – Вірменією. На сьогодні офіційний Баку перевагу надає союзницьким відносинам з Туреччиною.

Зростання турецького впливу нині є закономірною особливістю інтеграційних процесів на Південному Кавказі. Головним мотивом зближення Азербайджану з Туреччиною в економічному та військовому планах є етнічна спорідненість, чинник ісламу як спільної релігії та спільні інтереси в логістиці, енергетичній сфері й розширенні міжнародного впливу обох держав. Як наслідок, маємо успіх воєнної кампанії вересня-листопада 2020 р., коли спільними зусиллями Азербайджану та Туреччини було завдано військової поразки Вірменії. Беручи до уваги активну боротьбу на ринку нафти і газу, газо- і нафтопроводів співпраця Азербайджану та Туреччини має тенденцію до стрімкого зростання, й відповідно, до зростання впливу обох держав на глобальні цивілізаційні процеси.

Зважаючи на викладене, до головних здобутків правління Алієвих у зовнішньополітичній сфері відносимо:

- наближення остаточного вирішення конфлікту в Нагірному Карабасі і відновлення територіальної цілісності держави. Події осені 2020 р. й успіхи у збройному конфлікті з Вірменією засвідчили високу ефективність ситуативної зовнішньополітичної орієнтації на Туреччину;

- активне використання «енергетичної дипломатії», забезпечення провідної ролі Азербайджану в регіоні Південного Кавказу, використання нафтогазових багатств для просування національних інтересів держави;

- сприяння вирішенню існуючих і попередженню виникнення нових територіальних конфліктів у регіоні;

- прискорення інтеграції у світові фінансові, економічні та безпекові структури, насамперед європейські та євроатлантичні.